

МАРИЈА ШЉУКИЋ

ПСИХОЛОШКИ ПРОФИЛ ВОЖДА У СУДАРУ СА ЕПОХАЛНИМ ДИНАМИЗМОМ У *ВОСТАНИЈУ*

САЖЕТАК: Рад представља уочавање, издавање и систематизовање слојева урбаности који су се уцртали у идентитетски код Београда на прелому векова. Аналитичком методом обликотворе се друштвени, социјални, историјски, политички и културни код, згуснуто преплетени приказујући срж вароши ка модерном лику. Принципи сећања и памћења и метода контраста поринути су у дубине индивидуалног идентитета Војда образујући тоталитет друштва, укључивањем историјске и политичке димензије. Циљ истраживања остварује се маркирањем и градацијским наглашавањем различитих функција урбаног искуства и свакодневног живота, издавањем историјских тренутака *некад* и *сад* и запажања духа времена одраженог на судбинске моделе психолошких профила. Феноменологија имагинације постављена у средиште *Востанија* оспољава се као кохезиони чинилац окупљања полифонијских наративних нити, истовремено осведочавајући тектонски прелом протагонисте у судару са епохалним током.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Светлана Велмар-Јанковић, *Востаније*, Вожд, Београд, историјски и политички ниво града

Метафорика наслова *Востаније* се на двоструки начин разборкава у наративном склопу, као примарна поетолошка инстанца, али и као временска спона различитих, по много чему значајних тренутака у историјском развоју града. Поетска слика Београда, приказана из донекле онеобичене перспективе, испољава се као призор процеса дугог трајања и утицаја епохалних промена на ткиво града.

Метафизичка пројекција остварује се кроз фигуру Вождове сени, која, проматрајући и сумирајући сопствено време, истовремено укључује и све оне временске позиције које су се попут трајних обележја уткале у судбину урбаности. Вождова сен не само да упризорује период Првог српског устанка и обнављања државности већ и утицај тога, пре свега на менталном простору становника у доцнијим декадама.

Карађорђева сен и глас који је слуги и прати [...]. То подвајање главног јунака омогућило је да, посредством Карађорђево сени, Светлана Велмар-Јанковић приповедно становиште, перспективу и приповедну инстанцу помери и прошири у тој мери да та ходајућа сен дође у ситуацију да може да оживи описе и коментарише широку сферу догађаја. Како оних који су везани за Карађорђево животну биографију, сеоски и народски живот и културни образац у којем је видна његова снажна, антејска, везаност за земљу, тако и оне који обухватају његово херојско ратовање, варошки живот и њему примерен систем вредности, као и заснивање институција модерне српске државе, друштва и културног обрасца.¹

Самеравајући прве, протозачетке, како модерног изгледа, тако и формирања грађанске класе по свему битне за наредне периоде, Београд се уочава на размеђу Истока и Запада, баш у оном тренутку када се из густе тмине историје помаља зрачак европског духа, посредован људима који су доносили нова знања и искуства, инوвирајући атмосферу окружења (Срби који су насељавали аустријску територију и Доситеј Обрадовић).

Временска окосница формирана фрагментизацијом наратива и одсечцима преломних тренутака обједињава се просторношћу престоног града, како на макроплану измењеног архитектонског упризорења, тако и кроз развој психолошких склопова становника.

Романескна структура *Воспјанија* једновременно је остварена кроз историографску грађу, сведочанства савременика предметног периода (*Мемоари* Проте Матеје Ненадовића; Константин Ненадовић), као и историјским истраживањима (Љушић), али и имажинацијском надградњом, посредованом метафизичким ликом Београда.

У наративима Светлане Велмар-Јанковић метафизичка димензија је изузетно значајна за сагледавање целина, као и редифинисање појединих догађаја пре свега кроз рефлексије: визије Саве

¹ Милета Аћимовић Ивков, „Време и судбина”, *Књижевна историја*, год. 45, бр. 151, 2013, 787.

Шумановића и предестинирајући Миличин сан Душана и Саве (*Лајум*); фигура сени Маријине мајке (*Нијдина*); Сенка, али и сен Карађорђа (*Бездно*), као и Вождова сен у *Восџанију*, којом је прожета структура романа у свим аспектима.

Историјско искуство на различите начине је репрезентовано у ткиву *Бездна* и *Восџанија*, показујући се као контрапункт принципа сличности, сродности, али и разлике. Док је *Бездно* засновано на трострукој перспективи (Михаилов дневник, Јулијина писма, Анастасова Бележница), *Восџаније* се оспољава кроз метафизичку линију мнемонијског искуства сени. Принцип сродности изражен је кроз доминантан утицај принципа сећања, присећања и памћења на наративну схему. Историјски тренуци посредовани романескним световима указују на два прекретничка периода протозачетка слободе и просперитета државе и тренутак непосредно пред коначно ослобођење дуговеког турског периода и преовлађујућег османлијског духа града.

Однос писца према историографској потки испољава се кроз принцип сличности, с том битном дискрепанцијом да је *Восџаније* у својој основи изграђивано спрам историјских извора, што представља сржну додирну тачку са наративима *Прозрака* и *Прозрака 2*.

Бездно се уочава на макроплану историјске позорнице тадашње Европе, кроз укрштање и спојеве са тадашњом друштвеном, историјском и политичком сценом Кнежевине Србије, као и кроз микроплан унутрашњих дихотомија присутних на социјалном миљеу, превасходно Београда. Перспектива *Восџанија* се у битној мери на другачији начин, принципом разлике, испољава кроз дотицај друштвене и историјске стварности, на коју преовлађујући утисак и дубока обележја остављају епохална кретања, као и међусобице Француске и Руске царевине са Отоманским царством, кроз империјалне тежње, утичући на судбинске процесе и вековне жеље малобројног народа за слободом.

Разликовна нит *Бездна* и *Восџанија* представља испољавање женског и мушког принципа, који су у првом готово подједнако заступљени, док у потоњем мушки оличава доминацију, а женски испољава снагу тек у интимним просторима породичног круга. Развој и заступљеност и међусобни односи мушког и женског принципа у историјским наративима обликовани су спрам улоге жене у тадашњем друштву, али и као одсјај могућности рефлектовања доминирајуће улоге мужа, у овом случају владара, али и у контексту самог приступа и бирања угла проматрања одређеног периода.

Фигуре владалаца показане су на другачији начин. Кнез Михаило, подједнако снажан и утицајан као владар, са нежном и

ведријом страном формираном породичним односима, док се позиција Вожда, Ђорђа Петровића Карађорђа, доказује у оним преломним тренуцима битака, када тек његова снага и лична издржљивост, понекад у јако неповољним стањима и положајима, представља ону особену нит потребну за победу. Интимни простори долазе до изражаја тек у тренуцима пред слом Устанка, као и уништење свих оних значајних чињеница остварених на пољу образовања, културе и привреде, односно свеопшти напредак, као и мењање менталног простора самих становника града.

Психолошки склоп Карађорђевој личности, као и редуција или мењање, остварује се продором Сени у самеравању реалних догађаја са искуством будућих последица и реперкусија, али без могућности промене истакнутих догађаја прохујалих времена.

Да, он црпе снагу и из дрвета. Храст и брест, два стара, словенска дрвета. Замишљала сам га много пута како хода кроз густу шуму столетних храстова, тај човек који је мислио као војсковођа, знајући хитро да јој пронађе и улаз и излаз. [...] Слутим да је Карађорђе видео и задњу мисао код саговорника, код преговарача. Знао је да се супротстави задњем реду на бојишту, али не и задњој мисли дипломатског преговарача. [...] Када се њима бавим, ја сам свесна да се бавим прецима који и нису тако далеко, који нам могу помоћи да схватимо СЕБЕ у данашњим временима. Савремени генетичари тврде да у нама делују генетски закони из неисторијских времена, па како онда можемо да мислимо да у нама нема њих који су удаљени само 200 година.²

Контекстуализујући ову тематско-мотивску чворишну тачку, долази до изражаја да је најранији тренутак модерног поимања српског друштва условио да је фигура Карађорђа доминантна, док у романима *Лајум* и *Нијидина* сведоци историјских мена постају Милица и Марија, које одсуством или ишчезнућем мушких фигура постају светионици како интимне стране породичне саге, тако и репрезентанти историјских времена, уклапања и неуклапања у друштвене односе, обликујући наративни круг грађанске класе, од њеног зачетка, па све до померања у други фон током историјских збивања.

Временску окосницу наратива формирају догађаји непосредно уочи и током грајања Првог српског устанка и након његовог слома, односно базирани на личном искуственом доживљају Карађорђа.

² Светлана Велмар-Јанковић, „Дуго путовање до 'класика'“, интервју водила Ана Симовић, *Наш истрај*, год. XII, бр. 4/04–1/05, 125–127.

Временски распон асоцијативно се проширује аустријским покушајем освајања Београда, али и рекапитулативним фоном наредних етапа у развоју града, оживљених антропоморфизацијом градског амбијента, особито знамените улице назване именом протагонисте.

Принципом сличности уочава се да сродан, донекле истовестан наративни поступак одликује и збирке приповедака *Дорћол* и *Врачар*. Временска перспектива је мозаичким приступом обликована од многиликих фрагмената, обједињавајући неколико видова временских интервала, маркираних тренутком *сag*, чиме се донекле успоставља сродност са временском димензијом *Лајума*.

Праћењем стваралачке промисли Светлане Велмар-Јанковић уочавају се дубинске повезаности романеског склопа *Восјанија* и наратива *Дорћола*. Особит приступ и угао проматрања условили су рефлексију принципа сећања и памћења, као једног од примарних начела изградње прозног рукописа, дочаравајући се наизменичним преплитањем и укрштањем индивидуалног, личног са историјским и политичким памћењем (однос државе у настајању са европским силама тадашњег времена).

У психолошком профилу Ђорђа Петровића, са свим битним одликовним цртама, али и карактеристикама темперамента, у којима долази до изражаја испољавање гнева, очитује се елемент ватре као суштинско лично обележје јединке. Укрштајем индивидуализоване судбинске нити са фолклорним обрасцем, кроз уважавање некадашњих одлика религијског кода предака, васпостављањем култа природе у модерно доба, испољава се призмом повезаности са храстом, митским дрветом Словена, али и брестом и шљивом.

Већ као дечак, оним унутарњим слухом умео да чује да га тле зове, та земља по којој гази, својим мирисима, као и небо, час прозрано а час непрозирно, као и изворске воде, ледене, што утажују сваку жеђ и сваки немир. Као и биље, и шуме, и шумови скривених звери, све.

Још је онда осећао да му снага јача кад у зору, босоног, ступи на буновно тле и, чврсто ослоњен на стопала, протегне се и удахне рески ваздух. „Као да сам дрво”, радовао би се у себи, јер му је мајка Марица говорила да се и дрвета протежу и расту у свитање. Нарочито храстови.

Не једном је замишљао да је младица храста и да пушта корење у дубину земље и усисава јој сокове, тмасто земљино млеко.³

³ Светлана Велмар-Јанковић, *Восјаније*. Улица Карађорђева, Стубови културе, Београд 2004, 11.

Природа и њена повезаност са појединцем базирају се на унутрашњој индивидуално несвесној релацији човека са током цикличних промена, у складу са чим се образује виталистички концепт егзистирања.

Верујемо, наиме, да неки предмети имају интегративну моћ, да нам служе да интегришемо слике. По нама је дрво *инийеџишући ѡредмеј*. Оно је природно уметничко дело. Зато кад нам је полазило за руком да ваздушном психизму дрвета додамо и комплементарно занимање за корење, нови живот би покренуо сањара; стих је давао строфу, строфа је давала песму. Једна од највећих вертикала човековог имагинарног живота добијала је пуни домаћај свог индуктивног динамизма. Имагинација је обухватала све силе биљног живота. Живети као дрво! Какво увећање! Каква дубина! Каква исправност! Каква истинитост! Одмах осећамо како корење ради у нама, осећамо да прошлост није мртва, да имамо нешто да радимо, данас, у нашем мрачном, подземном, усамљеничком, ваздушном животу. Дрво је истовремено свуда. [...] Имагинација је дрво. Она поседује интегришућа својства дрвета. Она је и корен и грана. Она живи између земље и неба. Замишљено дрво претвара се неосетно у космолошко дрво.⁴

Модалитет уклопљености савременог човека у негдашње религијске обрасце једновременно показује и битност елемента земље за лични доживљај света и проток виталистичке енергије, као и њено задобијање, обнављање и очување.

У сновима *земаљске ѡсихе*, земља је тамна и црна, сива и без сјаја, *земља је земљана*. Имагинарно приањање уз неку материју захтева најпре од имагинације извесно такорећи таутолошко потврђивање које одмах повезује именицу и придев. Супстанца мора да оствари *своје* својство, да нас нагна да доживимо њој својствено богатство.⁵

На граници реалног опстојавања Карађорђевој природи јунака, са додавањем митских особина, врши се једначење асоцијативним путем Ђорђа Петровића са Антејем.

Ослонио се о брест. Из корења, из дубине, од зиме замрло дебло као да је извлачило згуснуте сокове. Црни Ђорђе је наслућивао

⁴ Гастон Башлар, *Земља и сањарије о ѡчинку. Оглед о сликама инѡимно-сѡи*, прев. Мира Вуковић, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад 2006, 204.

⁵ Исто, 198–199.

дамаре тог изненадног буђења – јер пролеће је било још далеко – и осећао је како му стопала пријањају за тле, како га земља хоће, пушта га да узроста у ту моћну тврдину из које му навире снага. Исправио се одједном сигуран у себе: то сједињавање са тлом као да му казује да Бог милостивим оком гледа на све њих што су окупљени ту, данас, и да је Господња воља да их баш он поведе. [...] И после је долазио под тај брест, увек кад би се налазио у близини. [...] Ако није била велика зима а ни висок снег, брзо би се изувао да босим стопалом осети дамаре тла који би му брисали умор, враћали животну моћ. Није му било довољно, као оном Антају само да петом дотакне тле: голом, испуцалом кожом целих стопала уси-савао је снагу земље а о Ахилу није знао ништа. Ни о Антају.⁶

Улога елемента воде на симболички и судбински начин уграђена је у лични идентитетски Карађорђевог кода, кроз промену животних функција, али и на самом крају заокружењем егзистенцијалне кружнице. Вода означаје обреде прелаза, животне етапе, постанак фрајкора од негдашњег хајдука, прелазак реке са породицом након окончања Устанка, али и последњи опроштајни долазак вољеној домовини, иако је дубински свестан последица кобне одлуке.

Па ипак, то име, Ахил, врзма се по нејасном памћењу Карађорђеове сени која је себи призвала, да је следи, и писца ових редова. Искрсава и сад, док сен лебди на почетку своје улице и прихвата прве одсјаје новог дана над Савом, у Београду који више не препознаје.

Само је река иста као и у оно, Карађорђево време. Обала се променила, град се променио – ево, та грдосија коју зову трамвај тутњи, осветљена и празна, док се спушта низ падину Париске улице – али се воде реке нису промениле. Векови могу да се сустичу и надмећу, осмехује се сен у себи, а река то и не опажа, има она свој ток.⁷

Карађорђе београдску средину у потпуности проматра на грчкој граници ноћи и дана, у свитање, када се права природа просторности изражава мозаичком структуром воденог елемента, осунчане Саве и Дунава са примесама злокобнијих тонова, указујући на непосредну прошлост и блиску будућност метонимијским претапањем елемента воде, на фону бескраја неба и калемегданских зидина.

⁶ С. Велмар-Јанковић, нав. дело, 30.

⁷ Исто, 12.

Фолклорни код је заступљен у скоро свим сегментима наративне линије, а особито репрезентован самим приказом личности протагонисте, епским светом Вишњићевих песама о Устанку и Србији тога доба, али и улогом симболике бројева, особито броја три, који се на метафоричан начин и градацијским низом уткивају у визију града.

Као што комуникативно сећање обележава његова блискост са свакодневним сећањем, тако културно сећање обележава његова удаљеност од свакодневног сећања. Дистанца од свакодневног (трансцендирање свакодневног) означава његов временски хоризонт. Културно сећање има своје фиксне тачке, његов хоризонт се не мења с променама у садашњости. Његове фиксне тачке јесу судбоносни догађаји из прошлости, који остају у сећању кроз културне форме (текстове, ритуале и споменике) и институционализовану комуникацију (рецитације, праксе и разматрања). То називамо „фигуре сећања”.⁸

Карађорђе својим ратничким искуством обједињава све три значајне етапе покушаја освајања и на крају задобијања града личним жртвовањем неколицине устаника. Први, аустријски покушај у свести се обликује и сједињује са потоњим, српским, успешним, јер су исправљене све мане и недостаци.

Радич Петровић [...] када су први пут покушали да освоје Београд, на Ваведење 3. децембра 1787? Већ је био примљен и уписан у чете добровољаца, својевољаца како су се тада називали, у фрајкору у царској аустријској војсци, и већ је био уз Радича Петровића. Србин, капетан Радич је за овај напад на Београд изабрао најјаче и најхитрије међу припадницима фрајкора, вичне ратовању. А зар он није био највичнији међу њима, он који је иза себе, тек што је прешао двадесет пету годину, већ имао искуство и хајдучког харамбаше, и опаког турског непријатеља, и заштитника српских збегова? [...] аустријски генерал Д’Алвинчи. Али генералу срећа није била наклоњена, као ни њима, фрајкорцима, као ни оним Србима, трговцима у Београду, који су [...] успели да отворе, у тој ноћи [...] и капије Доњег града према Сави и Дефтердарову капију што је из Доњег града водила у Горњи. Ноћ у којој је махнито дувала кошава носећи густ снег и, што је било необично, у исти мах још гушћу маглу.⁹

⁸ Јан Асман, „Колективно сећање и културни идентитет”, прев. Игор Цвејић, *Колективно сећање и његове функције* (ур. Драган Беркуљан), Завод за уџбенике – Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд 2015, 64.

⁹ С. Велмар-Јанковић, нав. дело, 12–13.

Калемегдан, као симболичан простор, уткива се као најзначајније геостратешко стечиште на путу ка остварењу циља и формирању српске, националне самосвојности и даха слободе, који свој коначан облик задобија тек у периоду владавине кнеза Михаила Обреновића.

У шанчевима и у редутима, било постављено шеснаест батерија топова, довезених Дунавом из Петроварадина а аустријски ровови пред Београд били су се, причало се, с јужне, врачарске стране, примакли Стамбол-капији на растојање од педесет метара. [...] Чувен војсковођа, фелд-маршал Лаудон хтео је да освоји Београд са што мање жртава па је почео да бомбардује и Варош, с копна, и Тврђаву, с река, [...] почео је Лаудонов напад на Београд. До јуриша у саму Варош, и то са четири стране [...] Са одредом капетана Радича у којем је био, Карађорђе се, већ неколико дана, од Забрежја па преко Остружнице, примицао Београду. Неуморан у пешачењу и нестрпљив као млад коњ, Црни Ђорђе је, чим је из даљине угледао београдске минарете, а било их је много, осетио како му из тла по којем ступа, надлази снага: сокови земље као да су му улазили у крв што је тутњала и знао је да ће, овога пута, успети.

Задатак одреда био је да освоји [...] Бањалучку капију и да продре у Варош.¹⁰

Хронотоп Калемегдана (Ушће, кула Небојша и уопште приобаље) заснован је кроз временски укрштај тренутка садашњости са прохујалим временима, образујући у својој бити слојевитост града, турског, аустријског и српског периода. Микропростор се рефлектује кроз динамичан однос цивилизацијских нивоа и културних образаца, задобијајући пуноћу знаковно-смисаоне релације у дотицају са свакодневним процесом егзистирања. Историјско памћење формирано око референтне тачке Калемегдана указује се кроз преломне тренутке као микросфера за уочавање парадигматске поетске слике и судбине града у целини, управо призмом епохалних преокрета и смењивања различитих утицаја, пре свега у домену политичког, културног и религијског модела, перспективизацијом безмало двеста година. Калемегдан тако од упоришне тачке и геостратегијског маркера прераста у огледало процеса који су одређивали трајање и уграђивали се у визију хронотопа Београда.

Метафизичка нијанса калемегданског простора, Плато код Мештровићевог споменика Победник, остварује се обитавањем

¹⁰ Исто, 16–17.

Карађорђеве сени, у чему јој се придружују сени Радича Петровића и Петра Молера.

Временском флукуацијом сједињују се различити периоди у развоју града (1717. принц Еуген Савојски, 1789. фелдмаршал Лаудон), маркирани аустријским периодом, приметним кроз сплетеност судбине града са моћном државом (Лаудонови ровови). Хоризонтална пројекција града формирана је од река Саве и Дунава, Вишњице, Остружнице, Аде Циганлије, Миријева, Малог Мокрог Луга, па све до Врачара, чиме се потцртава војно-стратешки положај током друге опсаде Београда.

Просторна пројекција освајања Београда и покрета војски на симболични начин се упризорују кроз стапање временских линија некад и сад, оивчених урбаним маркерима Ташмајданом, Дели-конаком са Кнез Михаиловом улицом и Галеријом УЛУС-а.

Психолошко стање, као и Карађорђев емотивни набој знаковите ноћи, испољава се кроз синестезију чула, вида тамнине ноћи са унутрашњим просветљењем и слуха, звука песме са реке и удаљених трагова борби. Преломна тачка Карађорђевог психолошког идентитетског склопа испољава се кроз вишедеценијско достизање циља, што представља преокрет и испуњење будућих ратних дешавања. Стапање емотивног расположења јунака Војвода са околним пејзажем остварује се на просторности Калемегдана (земља), у садејству три животна елемента београдског неба, вода река са кошавом (ваздух), формирајући интегралну поетску визију хронотопа Београда, која се на сугестибилан начин урезује као приказ сливености индивидуалитета спрема погледа са вишезначне тачке Калемегдана.

Историјско памћење кодификовано епским искуством, а значењски продубљено и усложњено, како сведочењем савременика, тако и доцнијом реконструкцијом епохалних кретања, испољава се кроз све етапе припреме, покретања, смењивања победа (Иванковац, Мишар) и пораза (Чегар); дипломатских споразума (Ичков мир, Букурешки мир) и ослобађања градова (Београд, Шабац), представљајући зрачак наде и морални импулс доцнијем Другом српском устанку. Таковски устанак је објединио заслуге ратних победа са политичким умећем, постајући трајни допринос измењеном положају српске и турске стране, како у самој градској средини, тако и у унутрашњости.

Има, дакле, места разликовању два памћења, од којих бисмо једно могли назвати унутрашњим или интерним, односно личним, а друго спољашњим, то јест друштвеним. Или, још тачније говорећи, једно је аутобиографско, а друго историјско памћење. Прво

се помаже другим, пошто је – у крајњој линији – историја нашег живота део историје уопште. Но, ова потоња је, природно, много шира од оне прве. С друге стране, она нам прошлост приказује само у сажетом и схематизованом облику, док нам историја нашег живота пружа много потпунију и згуснутију слику.¹¹

Индивидуална Карађорђева нит уткана је у колективно искуство Устанка и срасла је с њим, од Марићевића јаруге и постајања симбола знаменитог доба националне историје. Особене карактеристике, као и лични трагични моменти (смрт оца и брата) и снажење личности суочавањем са препрекама, као и расположења јунака, омогућавају продор у његов интимни свет. Фигура Карађорђа уобличена је као лик у развоју, односно модификација личног склопа, формирана продором историјског искуства, па у једном животном периоду долази до губитка виталистичке споне са природом, али и мењања призора лика, од ведријег ка тамнијем. Наизменичним смењивањем светлости наде и националног поноса са тамнијим тоновима надмоћи турске стране и испољавања немогућности одбране и очувања виталистичке енергије васколиког српског света, који се помаљао из тамне поетске слике историјског претрајавања.

Светланин Карађорђе је човек од крви и меса, емотиван, страстан, дивовске снаге, спреман за натчовечанске напоре, отпоран на ударце судбине, али и рањив; неустрашив, али и малодушан. Он је снажан, упоран, самоуверен и одлучан али, каткад, итекако људски слаб, преосетљив и ломан. Испуњен огромном енергијом, полетом и ватреном надом, али, исто тако, каткад, и безнадежан, очајан. У сваком случају, Карађорђе из *Воспјанија* је веома необична, колосална и сложена, противречна и, надамце, трагична личност. [...] Она свој властити, психолошки уверљив и књижевно моћан, сугестиван лик Карађорђа стрпљиво гради од мноштва историјских чињеница, али превасходно од властитих дубоких психолошких увида, ослањајући се на своју интуицију и списатељску имажинацију.¹²

Приватни простори личности ретко избијају на површину и повезани су са јавном сфером управљања Србијом у немирним временима (његова болест, прелазак у Аустрију, доцније у Русију и коначан исход повратка Србији).

¹¹ Морис Албваш, „Колективно и историјско памћење”, прев. Аљоша Милица, *Колективно сећање и његове функције*, 31.

¹² Жарко Требјешанин, „Ликови, процес њиховог грађења и улога у романима Светлане Велмар-Јанковић”, *Књижевна историја*, год. 45, бр. 151, 2013, 804–805.

Индивидуална кружница егзистенцијалног трајања Вожда обележена је, посебно, мрачнијим нијансама кроз временски тренутак, јесени 1813, пропасти Првог српског устанка, преласка на аустријско тло и боравка у манастиру Фенек. Фолклорни ниво наратива активиран је просторношћу шуме и истицањем ораха као сеновитог дрвета, у часу када се у психолошки профил урезује спознаја о губитку родног тла и немогућности повратка, као и губитком виталистичке енергије.

Али, у Фенеку, Карађорђе више није ни Алекси, ни себи сличнио ни на Ахилеја ни на Антаја, а ни на Вожда.

Не: Вожда, у себи, више није налазио. Постао је Црни Ђорђе, изгнаник из своје земље. Без тла. И без Буне.

Зато је плакао.¹³

Вожд се трансформацијом идентитетског менталног простора јунака унутрашњим осећајем и спољашњим ликом одражава као Црни Ђорђе.

Фолклорни аспект психологизације сна о повратку у домовину и предсказања коначнице остварује се кроз симболизацију предела шуме, којом се наткриљује последњи домен егзистенцијалне просторности (25. јули 1817).

Наративна конфигурација *Воспјанија* истиче се кроз знаменит историјски тренутак припреме и организовања новог, Таковског устанка, кроз промену епохалних искустава и конституисање политичког профила Милоша Обреновића. Наизменичним структурисањем временских линија остварује се формирање историјског и политичког временског кода, особито наглашеног кроз неколико наративних нити о хронотопу Београда из угла проматрања тзв. београдског романа.

Београд је приказан кроз процесе развоја и напретка, особито повратком људи са знањима и вештинама, које примењују. Београд је самерен из перспективе српског (Врачар) и турског (Тврђава Калемегдан) дела града, као и постојања дипломатских представника моћних земаља.

Наративно обликовање профила Београда друге половине 19. века проматрано је из друштвене средине трговаца, који су урбани простор формирали спрам економског лика, подизањем хотела, кућа са дућанима, стовариштима и магацинима, образујући својеврсну четврт, а у близини јавног простора Царинарнице (Ћумрукане) и Малог пијаца. Пуни замах развоја градског окружења одвијао

¹³ С. Велмар-Јанковић, нав. дело, 187.

се уз многилике утицаје Истока и Запада, преко воде реке Саве. Историјским памћењем овог периода указује се и насеље Бара Венеција. Економско-политичке прилике након Другог светског рата и померање тежишта пословања условило је да је овај потез урбанитета препознатљив понајпре по знаменитом историјском здању Железничке станице и Карађорђевој улици, којом и почиње виртуелно путовање у само средиште историјског заснивања модернитета бити града.

Политички лик Београда приказан је кроз улогу Карађорђа, али и формирање Совјета са председником Протом Матијом Ненадовићем, чиме се успоставља правна држава. Развој се рефлектује и на успостављање закона и устава, али и на напредак разноликих видова, па и формирањем Велике школе, као и функцијом Доситеја Обрадовића као учитеља Карађорђевог сина. Преображај градске средине одражавао се пренаменом простора, некадашњи Пашин двор постаје нови егзистенцијални простор Доситеја, чиме се, као и почастима приликом доласка у Србију на пристаништу код Калемегдана, указује на велико уважавање које умни човек доживљава од Карађорђа. Светлана Велмар-Јанковић метанаративним коментаром образује јединствену приповедачку равну, у којој повезује свет збирке приповедака *Дорћол* са романескним искуством *Воспанија*, преко јавне сфере, описом улице с именом Доситеја, који својим бићем представља једну од стожерних личности Србије тога времена, као и васпостављања свеопштег напретка у драгоценом периоду примирја. Образовни код са политичким идентитетом (дипломатски односи) успоставља се преко промене егзистенцијалног простора Доситеја са учеником Алексом, Вождовим сином.

Јавни простор оспољења политичког идентитета градаа формирао се у згради Совјета, ситуираној иза Шеих Мустафиног турбета, у близини турског гробља. Наратив је географски изграђиван на двострукој просторној оријентацији, некада и сада, модерни профил Београда искрсава релацијом Студентског парка са споменацима Доситеју, Панчићу и Цвијићу, и јавном сфером Вишњићеве и Југовићеве улице.

Политички код уобличен је и издвајањем неколико индивидуалних профила људи значајних за успостављање правних тековина Устаничке Србије. Божа Грујовић, пречански Србин из Руме, са завршеним правним школовањем у Аустрији, образовао је преднацрте доцнијих законодавних аката (1805 *За њамјайи* и *Слово*), чиме се дефинише нацрт будућег Совјета са дванаест министара (финансије, унутрашњи послови, војни, правосуђе, црква и просвета, иностранства дела), на челу са председником Протом Матијом Ненадовићем и издвајањем функције Владаоца, Карађорђа.

Перспективизација изграђивања рељефности протагонисте усложњава се наизменичним опстајањем личности аустријског фрајкора са Карађорђејем као Вођом буне, а проматрана са временске дистанце Сени, оживљене и активирани у савременом Београду (2004). Метафизичка раван оспољава се материјализацијом визије/предосећања, које представља кључну нит преокрета и испољавања дубински ратне вештине Вожда, кроз нутрину унутрашњег видела.

У току борби које су се водиле тог јула пред ону највећу, од судну битку на Иванковцу, Карађорђе је, памти сен, најзад схватио да му је Бог дао још једно око, унутарње. Пред тим оком могао је да види размештај и српске и турске војске у целом пашалуку. То око је јасно сагледавало покрете одреда и предвиђало места могућих сукоба. Као да је било будно и док је Карађорђе спавао. Тада је светлело у њему као мала бакља што опомиње. Нарочито јасно је умело да разазна збивања у даљинама у она јутра кад би Црни Ђорђе стизао да се, у предзорје, протегне у неком лугу, ослоњен на боса стопала: сав распоред војски, и његове и непријатељске у томе дану, искрсавао би пред њим.

Тако је видео, још пре но што је и чуо удаљену пуцњаву, још пре но што су му јавили да је отпочела битка на Иванковцу.¹⁴

Модерни профил Београда уочава се из перспективе Луке Теловића, као град у изградњи током периода прве деценије 20. века. Ова личност значајна је за формирање економског лика града кроз заснивање Народне банке, Београдске задруге и Београдске берзе, као и подизањем хотела. Овај сегмент наративне структуре по истицању личности инжињера Милоша Савчића и архитекте Димитрија Лека приближава се преиспитивању архитектонског и градитељског аспекта *Ходочацћа Арсенија Његована* Борислава Пекића, али и *Лајума*.

Обриси Београда у настајању одликују се и изградњом Новог Београда, што Карађорђева сен проматра, аналошким путем се повезује хронотопом прозора и места посматрања Арсенија Његована.

Карађорђева сен се загледа у широке, сивкасте воде Саве, у непознати град што је израстао преко пута Тврђаве, тамо, на сремској обали која је у памћењу сени остала као пуста, мочварна и туђа, аустријска. Смешка се, та сен, себи, некадашњем Карађорђу који као

¹⁴ Исто, 55.

да је и у смрти остао одвише пун поверења у пријатеље. Због те поверљивости непријатељи су га ружили, пријатељи искоришћавали: због те поверљивости је и главу изгубио. [...] Никада није ни сазнао шта је то спокојство. Опрез ратника као да је од рођења куцао у њему, био његово друго срце.¹⁵

Хронотоп железничке станице формиран је кроз укрштај источних и западних културних сфера, а кодификован временским исечком 1904 (Краљевина Србија). Асоцијативним проширењем микропростора проматра се еснафски део града, као и топос кафана. Временско-просторна оријентација места указује се смењивањем и преименовањем јавног урбанитета, Савске у Карађорђеву улицу.

Суптилне измене временских димензија, као и државних уређења, запажају се у домену медијске стране, конкретизовано одређеним новинама, којима се ближе одређује и реконструише историјска епоха.

Господин Ћеловић узима од дечака који продаје јутарње новине, од колпортера, неколико листова, међу њима и „Самоуправу“, „Трговински гласник“, одавно уведене листове али и „Политику“, која излази тек неколико месеци. [...] То је Лука Ћеловић, и сад је – одмичу двадесете године XX века некадашња Савска улица већ одавно носи Карађорђево име [...]. Купује, као и сваког јутра, од дечака, колпортера, готово све јутарње новине које излазе у престоници нове државе, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, међу тим листовима и „Трговински гласник“, „Политику“ и „Правду“.¹⁶

Индивидуални профил Луке Ћеловића, истакнутог добротора и задужбинара, потпуније се рефлектује микрохронотопом парка у непосредној близини просторности Железничке станице, од првобитног размишљања, заснивања и трајања кроз различите епохе.

Док се пење уз падину калемегданског обронка, уважени трговац размишља – сени је дата способност да следи, у прошлости, и туђа размишљања – како се у потпуности слаже са архитектом Леком: на земљишту које купује неће се подизати хотели да скупљају гареж и буку са Железничке станице, нити куће за издавање [...] одлучио је да то, сада сасвим непривлачно земљиште, претвори

¹⁵ Исто, 24–25.

¹⁶ Исто, 181–182.

у парк који ће, пун зеленила и цветних леја, са малим водоскоцима, дочекивати путнике што су тек пристигли у Београд и у којем ће се играти деца што се сада јурцају по прашњавим сокацима Сава-мале.¹⁷

Парк, простор јавне сфере града, донекле неким својим функцијама успоставља корелативне односе са просторношћу баште, интимне сфере породичне куће Стевана на Врачару у *Нигини* или приватног комплекса дворске баште, чијом изградњом се исказује дивљење и оданост Михаила Обреновића према Јулији Хуњади у *Бездну*. Праћењем хронотопичности овога места кроз низ наративних склопова показује се и однос према Београду, од интимног упризорења породичног круга па све до исказивања племенитих побуда за добробит свих становника Београда, као и дошљака и страних света, унутар јавне сфере друштвеног кода.

Стваралачким опсегом од двеста година модерне државности истичу се сви они преломни моменти који су се дубински уцртали у кружницу временско-просторне хронотопичности на размеђу источних и западних струјања, а уграђених у менталитетски склоп становника.

На подлози трауматичне стварности, прати импулс оживљеног сећања, приповедно „ја” Светлане Велмар-Јанковић настоји да обликује сопствену, посебну представу у чијем су темељу текстуални трагови историје. Таква пројекција историјске стварности није миметичан препис запамћеног или замишљеног што она пружа, на шта упућује, већ је она више реализована као драматично оживљавање прошлости у којој се јасно конкретизују неки преломни моменти за њено саморазумевање. А ти су преломни моменти, по правилу, везани за одређене историјске личности. Тако је у *Воспјанију* улога издвојеног појединца који постаје симбол додељена Карађорђу. Његова лична историја покреће се и развија паралелно са историјом Првог српског устанка. Она је делимично усмерава, али јој придодаје и вредност индивидуализоване животне пунине и снаге; живог примера. [...] Уопште је у *Воспјанију* присутна и наглашена моралистичка и етичка компонента. Кроз њу је исказана аполигија херојског духа нације.¹⁸

У *Воспјанију*, иако заснованом на двоструком уланчавању временских нити, реалне судбинске позиције Карађорђа са про-

¹⁷ Исто.

¹⁸ М. Аћимовић Ивков, нав. дело, 788–789.

јекцијом модерног поимања хронотопа Београда у историјском смислу, од двеста година, просторни фон преузима примат у наративу. Профил Београда одражен историјским и политичким цикличним променама кроз епохалне измене, првенствено позорнице дешавања европског тла, показују се кроз незнатне, понекад тек мале промене, али и тектонске модификације бити урбанитета, нестанком или изградњом читавих квартова.

Модерност у изражавању националног идентитета испољава се заснивањем двеју аутохтоних династија, Карађорђевић и Обреновић, дубински израженим кроз борбу за самосталност Србије. Особит квалитет наратива *Воспјанија* структурисан је кроз проматрање настанка и развоја многих сегмената свакодневног живота града, од друштвеног, религијског и образовног кода, па све до формирања правних и политичких институција, чиме од вароши континуираним напретком прераста у модерни лик урбанитета.¹⁹

Др Марија М. Шљукић
Истраживач
marijasljukic0402@gmail.com

¹⁹ Рад представља део докторске тезе аутора под називом „Хронотоп Београда у прози Светлане Велмар-Јанковић”, одбрањене у септембру 2024. године на Филолошком факултету у Београду.